

INHOUD

WIL WINGENDER, BEDRIJFSLEIDER BINNENDIEZE	1
AGENDA.....	2
RESULTATEN ARCHEOLOGISCH ONDER- ZOEK KRUISBROEDERSHEKEL	3
PER SALDO.....	5
DE VOORZITTER EN HET CULTUURHISTORISCH NETWERK IN NOORD-BRABANT.....	6
PIETER JAN VAN PAESSCHEN 1809 - 1887	7
ZOETE LIEVE GERRITJE.....	8
JACQUES STIENSTRA.....	9
ETEN IN DE GEVANGENIS IN DE 19DE EEUW.....	10
VERZOEK OVER GEVANGENISETEN.....	11
DE MUNTEL.....	12
CULINAIR WANDELEN.....	12
UNIEKE LEZING SINT-JAN.....	12

Wil Wingender, bedrijfsleider Binnendieze

Het aanbieden van vaartochten op de Binnendieze is een bedrijf. Er werken in totaal bijna 65 mensen, allemaal vrijwilligers. Vijftien dames en heren werken aan de balie: verkoop van kaartjes en informatie over de tocht. 40 schippers, mannen en vrouwen, bemannen bij toerbeurt de acht boten waar de Binnendieze over beschikt. En achter de schermen wordt ook het een en ander gedaan. Planning, logistiek, onderhoud en opleiding van nieuwe schippers vragen voortdurende inzet. Maar ze doen het niet voor niks. Binnen de Kring wordt hier de grootste omzet gehaald.

Wil Wingender is bedrijfsleider van de Stichting Binnendieze. Bedrijfsleider

is een terechte benaming. Hij is bijna iedere dag van tien tot vier uur op zijn kantoorje aan de Molenstraat te vinden. Naast allerlei dagelijkse besommeringen zijn er ook meer fundamentele zaken die zijn aandacht vragen. Die gaan voor een groot deel over de logistiek. Hoe krijg ik de elektromotoren van de acht boten dagelijks allemaal geladen als er maar zes stopcontacten zijn? Hoe moeten we varen als vanaf begin september de werkzaamheden aan het stadhuis beginnen en er daar geen doorvaart mogelijk is? Hoe krijgen we voldoende gasten gespreid over de dag en gespreid over het seizoen?

Wingender: "We zitten nu aan de top van onze capaciteit. Willen we uitgroeien, dan moeten we echt aan andere routes denken. Dat vraagt nogal wat logistiek gepuzzel."

Als ik maandagochtend in de Molenstraat binnenkom, worden er geen kaartjes verkocht, er wordt niet gevaren. Eén ochtend in de week ligt de vaart stil. Maar het is er wel druk. De stoep wordt schoongespoten, de boten krijgen een sopje. Wingender: "Daar denkt bijna niemand aan, maar weet je hoe vuil die boten na een week zijn? Kauwgum onder de zitbanken, haren in het rooster, afgevallen bladeren en noem maar op. Natuurlijk krijg je te maken met kleine storingen. Maandagochtend is ook de dag voor klein onderhoud: een lamp herstellen, een schroefje aandraaien, iets bijstellen in de motor, een likje verf. Vier man zijn daar elke week druk mee."

BOSSCHE PERSONAGES

De uitgave van dit Kringsnieuws is mede mogelijk gemaakt dankzij een financiële bijdrage van Jacques Stienstra.

Schippers

Wingender ging zes jaar geleden met de vut en zocht een bezigheid. Hij had affiniteit met water en varen en volgde de schippersopleiding. Omdat leidinggeven nu eenmaal in zijn bloed zit, trók hij als het ware vanzelf meer taken naar zich toe. Sinds drie jaar is hij coördinator en is hij bijna elke dag in de Molenstraat te vinden.

In die zes jaar is er veel veranderd. Wingender kiest voor een groeimodel. "Het moet niet te hard gaan, dan krijg je de mensen niet mee. Inmiddels zijn er computers gekomen voor de reservering, de organisatie is gestroomlijnd. Iedereen weet waar hij aan toe is." Een belangrijke taak vindt Wingender is ervoor te zorgen dat mensen plezier hebben in het werk. "Iedereen werkt hier op vrijwillige basis. De meesten zijn vutters. Voor het geld ben je geen schipper. Waar dan wel voor? Voor het contact met de mensen, voor de onderlinge gezelligheid en omdat je het leuk vindt iets over de stad te vertellen. Ik moet zorgen dat aan die verlangens voldoende tegemoet gekomen wordt, anders houd je geen vrijwilliger vast."

Agenda

17-09-02	Uilenburgconcert (21.00 uur: opstapplaats Uilenburg)
18-09-02	Rondleiding begraafplaats Groenendaal (aanvang 11.00 uur, vooraf reserveren in het Kringhuis)
19-09-02/	Jan de Bruijn-wandeling langs
28-11-02	Bossche kerken en Kloosters, vertrek 14.00 uur Molenstraat 27, 5 euro inclusief koffie/thee
20-09-02	Culinair wandelen (ook: 22-9, 18-10 en 27-10)
21-09-02	Combinatie auto-fiets-wandelen Achelse Kluis (zie vorig Kringnieuws)
21/22-09-02	Stripdagen in Brabanthallen
21-09-02/	Per saldo (tentoonstelling
1-12-02	ABN AMRO-collectie in Noordbrabants Museum)
01-10-02	Uilenburgconcert (21.00 uur: opstapplaats Uilenburg)
8-10-02	Lezingen Rijks- en Stadsarchief (20.00 uur: Ned. Herv. Kerk)
15-10-02	Lezing Vestingwerken (20.00 uur: Azijnfabriek)
19-11-02	Lezing Sint-Jan (20.00 uur: Azijnfabriek)

Het verloop onder de schippers is niet groot: ieder jaar zeggen drie of vier dat het genoeg geweest is. En degenen die weggaan hebben daar een goede reden voor. Het is onze zorg aan voldoende nieuwe schippers te komen. Dit jaar hebben zich 35 mensen gemeld voor de schippersopleiding. Maar veel van die mensen denken te gemakkelijk over het werk dat hen wacht. Mensen die alleen op vrijdagmiddag kunnen, mensen die in de zomermaanden elders zijn, die kunnen we eerlijk gezegd niet gebruiken. We zijn tenslotte met 12 man en vrouw doorgegaan. Die krijgen nu in het najaar vaartraining. De hele winter volgen ze eens in de veertien dagen een cursus over de achtergrond van de Binnendieze en de belangrijke gebouwen van de stad. Wingender: "Ik wil dat de schippers tenminste een keer in het stadhuis en in de Sint-Jan geweest zijn. Gasten vragen overal over en een schipper moet niet bij de eerste de beste vraag met de mond vol tanden zitten. Volgend voorjaar wordt dan weer geoefend met varen, ook met publiek." De ervaring leert dat 50% van de beginnende schippers tijdens deze schippersopleiding afhaakt. Volgend jaar zal de Binnendieze waarschijnlijk over zes nieuwe schippers kunnen beschikken.

Accommodatie

Een ander onderwerp waar Wingender druk mee bezig is, is de accommodatie. Zijn eigen kantoor is piepklein. Een schuin afgezaagd werkblad, anders kan de deur niet open. Een stoel voor een bezoeker, maar geen plek om een kopje koffie neer te zetten.

De ruimte waar de schippers zitten voor of na een vaartocht is niet bepaald luxe te noemen. Als een ploeg afgelost wordt, zijn er dertien mensen die hier elkaar ontmoeten. Die hebben niet eens ieder een stoel. En de balie waar de kaartjes verkocht worden, kent ook zo zijn problemen. Als er iets met een computer mis is, of er is een stekker los, kan dat alleen verholpen worden als de betimmering weggehaald wordt. "Bovendien moet je je afvragen of een toeristische attractie als de vaartocht op de Binnendieze niet een beetje meer uitstraling moet hebben. Wij moeten toch net zo aan de weg timmeren als de VVV? Ons aanbod moet meer uitstralen. Er zijn plannen om aan de Molenstraat te verbouwen. Maar voordat daar dan een representatief gebouw staat, zijn we een paar jaar verder. Procedures, eventueel archeologisch bodemonderzoek, al die dingen kosten veel tijd."

Belangstelling

De belangstelling voor het varen op de Binnendieze groeit gestaag. Dit jaar zullen zo ongeveer 120.000 gasten de Binnendieze bevaren. Het lijkt rustiger geworden bij de afvaart, maar dat is een kwestie van organisatie en logistiek. De afvaart van de boten is meer verspreid.

Dat de Binnendieze te vol wordt, is een fabel volgens Wingender. "We varen een route in de vorm van een 8. De Binnendieze is over het algemeen nauw, er zijn maar enkele plaatsen waar boten elkaar kunnen passeren. Daar moet je met je vaarplan goed rekening mee houden. Als we een rondje konden varen, is dat probleem opgelost. Natuurlijk is de charme van de vaartocht dat het stil is op het water. De boten zijn bijna geluidloos en je moet niet het gepraat van een andere boot horen. Maar als de boten varen met 200 meter tussenruimte, dan is het bij iedere boot stil."

Wingender zou graag willen dat de gemeente een wat actiever beleid voerde. "We hebben hier toch een eerste klas toeristische attractie. Mensen komen speciaal voor de vaartocht naar 's-Hertogenbosch. Ik heb goede contacten met de gemeente. Er is altijd overleg mogelijk. Maar het duurt soms wel heel lang voordat er concrete resultaten bereikt worden."

Tekst en foto: Marjan Vonk

Bij de Binnendieze is dringend behoefte aan een klusjesman of -vrouw met elektro-achtergrond. Iemand die regelmatig binnenloopt om te zien wat er te doen is. Niet alleen aan de motoren van de boten, maar ook een slot repareren, oude kranten opruimen, een likje verf, een schroef, een haakje, een pakje wegbrengen. Ik wilde dat er iemand was die dit soort werkjes zelf ziet, verzucht Wingender. Hij of zij is van harte welkom. Als u mee wilt werken bij een leuk team mensen en u heeft twee rechterhanden, belt u dan naar Wil Wingender, 073-6217921. Schrijven mag ook: Molenstraat 15A, 5211 DR 's-Hertogenbosch.

Resultaten archeologisch onderzoek

Kruisbroedershekel

Bij redactie van het Kringnieuws kwam onlangs het nu volgende artikel van Ronald van Genabeek binnen. Hoewel het artikel heeft gestaan in de Nieuwsbrief voor vrijwilligers van de Kring, menen we er goed aan te doen om het aan een groter publiek voor te leggen. Temeer omdat de schippers van de Binnendieze tegenwoordig ook buitengaats varen via deze Kruisbroedershekel.

foto's Wim Schouten

In 2001 en 2002 is ten zuidwesten van de Kruisbroedershekel archeologisch onderzoek uitgevoerd. In het kader van de restauratie van de vestingwerken en de Binnendieze zou een nieuw stuk Dieze worden aangelegd als een Kruisbroedershekel. Aangezien dit traject zowel de tweede (14de-eeuwse) stadsmuur zou doorsnijden als de latere (laat 14de-eeuwse) uitleg van de Vughterdijk, was het wenselijk archeologisch onderzoek uit te voeren. Dit onderzoek heeft in twee fases plaatsgevonden omdat tijdens de werkzaamheden het verkeer doorgang moest blijven vinden. Het doel van het onderzoek was in de eerste plaats het exacte verloop en de ligging van de kolommen en grondbogen van de tweede stadsmuur vast te stellen. Dit om de doorbraak van de bypass zodanig te kiezen dat deze precies tussen twee poeren zou snijden. Daarnaast hadden ook de datering van de uitleg en die van het wallichaam aandacht. Tenslotte zou gekeken worden naar eventuele huizen aan de binnenzijde van de stadsmuur en de datering van de muur van de Binnendieze.

Stadsmuur

De tweede stadsmuur op deze plaats dateert uit de eerste helft van de 14de eeuw (steenformaat in centimeters 27,3/28,9 x 11,3/12,2cm x 6,0/7,0). Op grond van deze formaten is een 13de-eeuwse datering zelfs niet uitgesloten. De muur was gefundeerd op poeren (ok 1.75 m+) met daartussen grondbogen (aanzet 3.00 m+; top 3.30 m+). De schildmuur was ongeveer 84 cm dik. Ter plaatse van de poeren bevonden zich kolommen waarop de weergang gerust heeft. De kolommen

waren ca. 1.90 m dik en ca. 2 m breed. De overspanning van de weergangsbogen bedroeg ca 3.90 m. De maatvoering komt dus ongeveer overeen met andere plaatsen van de stadsmuur. De stadsmuur was bewaard tot een hoogte van maximaal ca. 6.10 m+. Dit betekent dat de aanzet van de weergangsbogen niet meer aanwezig was. Op grond van de profielen kon het niveau worden bepaald vanwaaraf de stadsmuur is aangelegd. Dit lag op ca. 3.70 m+NAP. Na de bouw is het terrein aan de stadszijde opgehoogd tot een hoogte van 4.45 m+. Dit was het looppniveau ten tijde van het functioneren van de stadsmuur. Er zijn aanwijzingen dat het niveau direct onder de weergangsbog iets hoger lag dan het terrein erachter. Ter hoogte van de binnenzijde van de kolommen bevond zich onder de weergangsbog

gen namelijk een kantopsluiting van leien en bakstenen op zijn kopse kant. Er was geen aansluitende bestrating aanwezig, maar het lijkt erop dat het bijbehorende looppniveau gewoon aarde was. Een kantopsluiting kan wijzen op een hoogteverschil tussen het deel onder de grondboog en het deel meer stadwaarts. In een van de weergangsbogen was het onderste restant van een schiet- of kijkspleet bewaard gebleven. De onderkant hiervan bevond zich op ca. 1 m boven het maaiveld, dus ca. 5.45 + NAP. Voor een schietspleet kan dit een gunstige hoogte zijn. De spleet was aan de stadszijde ca. 70 cm breed en aan de veldzijde 10 cm.

Aan de grachtzijde lag het oorspronkelijke maaiveld (veraard veen op dekzand) op ca. 2.10 m+. Hierop lag een ophoging die voorafgaat aan de bouw van de stadsmuur en ook wordt afgedekt door een vegetatieniveau (veraard veen). Dit lag op 2.40 m+NAP. Door dit pakket snijdt de insteek van de stadsmuur. Het lijkt er dus op dat men enige tijd voor de bouw van de stadsmuur hier aarde heeft opgebracht. Het is niet duidelijk of dit is gebeurd met het oog op de bouw van de stadsmuur (aarden wal) of niet. Hierop volgen enkele lagen tegen de stadsmuur aan die iets weg hebben van een voorland maar niet geheel duidelijk zijn. De bovenkant van dit voorland ligt op ca. 3.00 m+. Dit is iets lager dan de onderkant van de grondboog en het lijkt er dus op dat de top van dit voorland is weggegraven. De

overige lagen aan de buitenzijde van de muur kunnen als grachtvulling of grachtdemping worden geïnterpreteerd.

Uitleg

Vermoedelijk aan het eind van de 14de eeuw is de Vughterdijk ommuurd. De bijbehorende stadsmuur was ook opgebouwd uit grondbogen. Het lijkt erop dat hier geen kolommen en weergangsbogen voorkomen. De muur heeft zowel aan de binnen- als aan de buitenzijde een hellend verloop. De dikte ter hoogte van de grondboog is ca. 1.60-1.70 m. De steenformaten van deze fase van de stadsmuur zijn in centimeters 23,6/24,2 x 11,6/12,2 x

5,5/6,3. Op grond van de steenformaten kan deze muur in het midden van de 15de eeuw worden gedateerd. In ieder geval later dan de Pieckepoort, die al in 1399 wordt vermeld. Van de muur is alleen het onderste deel bewaard gebleven. Later, in de 17de eeuw, is de muur grotendeels herbouwd op de oude fundering. Deze herbouw heeft aan de buitenzijde eveneens een hellend verloop maar heeft aan de binnenzijde versnijdingen en achterover hellende delen, zodat een soort zaagtand doorsnede ontstaat. De dikte van deze opbouw is ruim 2 m. Het lijkt erop dat de buitenzijde van de muur plaatselijk in de 19de eeuw is hersteld.

Muurhuizen

Aan de binnenzijde van de stadsmuur zijn resten gevonden van muurhuizen. Deze zijn vermoedelijk gebouwd toen de stadsmuur zijn functie als eerste verdedigingslinie had verloren. De muur is lang gehandhaafd als een soort tweede verdedigingsgordel. De oudste fase van de muurhuizen bestaat uit stenen poeren waarop vermoedelijk een houten of vakwerkgebouw heeft gestaan. Waarschijnlijk heeft men aanvankelijk van stadswegen alleen houten bebouwing toegestaan. Bij de bouw van dit eerste huis is het schietgat dichtgezet en is de binnenzijde van de muur bepleisterd. Aan de grens van de bepleistering is de plaats van de houten zijkant van het huis herkenbaar. In het huis lag vermoedelijk al een bakstenen vloer (vloerniveau 4.74 m+). De steenformaten van de poeren van dit huis zijn exact gelijk aan die van de uitleg van de stadsmuur. Dit doet vermoeden dat dit muurhuis vrij kort na de bouw van de nieuwe stadsmuur tot stand is gekomen, dat wil zeggen in het midden van de 15de eeuw.

In een tweede fase is het muurhuis uitgebreid. De oostelijke zijmuur van dit huis komt overeen met de zijkant van een van de kolommen. In dit huis lag ook een bakstenen en plavuizen vloer, waarin diverse herstellingen zaten. Er was een stookplaats aanwezig tegen de stadsmuur aan. Het bijbehorende rookkanaal was in de stadsmuur uitgehakt. De breedte van het huis is onbekend, maar de diepte kan worden bepaald aangezien de voor-gevel is aangetroffen. Deze ligt 8 meter van de stadsmuur. In het huis is onder de vloer een afvoergoot aangelegd, die waarschijnlijk uitmondde in de Dieze ter plaatse van de hekel.

Het muurhuis had waarschijnlijk een ambachtelijke functie. Er is een grote hoeveelheid bronsslakken gevonden, die erop kunnen wijzen dat in dit huis of in een van de andere muurhuizen een bronsgieter heeft gewoond. Waarschijnlijk heeft men bewust een zo brandgevaarlijk beroep naar de rand van de stad verbannen. In een latere fase werd een ander ambacht

uitgeoefend. Er is een ronde bakstenen fundering gevonden van een grote kuip of ketel. Dit kan samenhangen met een lakenverver, bierbrouwer of voller. Met name een voller is een aantrekkelijke mogelijkheid aangezien men een dergelijk stinkend beroep graag aan de rand van de stad had. Wellicht heeft ook de afvoergoot met deze activiteiten te maken.

Poort

Op een gegeven moment, waarschijnlijk nog in de 15de eeuw, is een van de muurhuizen verdwenen en is op deze plaats een doorgang in de stadsmuur gemaakt. Daarvoor werd een deel van de oorspronkelijke muur gesloopt en werd de opening hersteld zodat een echte poort ontstond. De zijkanten hiervan werden afgeschuind. De poort had dubbele, met ijzer beslagen deuren. Deze hing aan ijzeren duimen in hardstenen blokken. De drempel lag op 4.90 m+. De breedte van de doorgang bedroeg 2.20 m. Dat betekent dat er een kar doorheen kon, wat ook de afgeschuinde zijden van de poort verklaart. Van de poort zijn de duimblokken en zelfs een deel van het gehang van de deur bewaard gebleven. De bij de poort behorende bestrating of loopvlak is bij de latere walaanleg geheel verdwenen. De poort gaf toegang van de weg die achter de stadsmuur langs de Spinhuiswal liep, naar de weg die achter de latere stadsmuur langs de Parklaan liep. De voornaamste functie was waarschijnlijk het vergemakkelijken van de bevoorrading in tijden van oorlog van de verdedigers van de muur. Een poort bleef nodig aangezien de muur nog als secundaire verdedigingsring fungeerde. Het blijft nog onduidelijk hoe het bij de poort behorende straatniveau te rijmen valt met de ongeveer een halve meter lager gelegen vloer van het er naast

gelegen muurhuis. Waarschijnlijk is de hoogte van de poortdrempel bepaald door het maaiveld aan de Vughtse zijde van de muur. In dat geval kan dit een aanwijzing zijn dat er al in de 15de eeuw een soort aarden wal lag achter de muur van de Vughterdijk. Dat zou dan overeenkomen met het ontbreken van weergangsbogen in deze muur.

Wallichamen

In het begin van de 16de eeuw werd een wallichaam aangelegd achter de stadsmuur. Daarvoor werden de muurhuizen grotendeels gesloopt en werd de poort buiten gebruik gesteld. Ongeveer 5 meter achter de stadsmuur werd een keermuur gebouwd, die het wallichaam moest tegenhouden. Het wallichaam zelf bestond uit zand met daarin veel pater-nosterafval. Door de aanleg van de wal en de bouw van de keermuur raakten de muurhuizen buiten gebruik. Na de bouw van de keermuur zijn de huizen echter deels herbouwd, nu tegen de keermuur aan. De voorgevel werd daarbij ook ongeveer 3 meter stadwaarts opgeschoven. De keermuur liep minimaal door tot 6.20 m+ NAP. De vloer van de nieuwe huizen aan de stadzijde lag op ca. 4.50-4.60 m+. In de loop van de 16de eeuw zijn uiteindelijk ook deze huizen afgebroken en is het terrein tegen de stadswal geëgaliseerd. Het maaiveld kreeg toen een niveau van 5.20

m+ NAP. Op deze hoogte is een duidelijke harde ingelopen laag ontstaan, die wijst op een weg of pad achter de wal.

Een moeilijk verklaarbaar verschijnsel is een soort bak, vóór de buiten gebruik geraakte poort. Deze is voorzien van een zijkant met een rollaag. De gebruikte bakstenen zijn erg klein (in centimeters 19,9/21,7 x 8,9/9,8 x 3,8/4,0) en zijn te dateren in de late 16de of 17de eeuw. Ze moeten dus samenhangen met de periode waarin hier al een wal aanwezig was. Het kan zijn dat er op deze plaats een (houten) trap aanwezig was die toegang gaf tot de wal. In het tweede kwart van de 17de eeuw is een nieuw, hoger en breder, wal-

lichaam opgeworpen. Hoe ver dit zich stadwaarts uitstrekte is niet duidelijk. Waarschijnlijk was het breder dan de huidige Spinhuiswal. Deze wal is in de 19de eeuw afgevlakt.

Binnendieze

In de tuin van de pastorie van Sint-Cathrien is ter plaatse van de aansluiting met de Dieze gezocht naar de oude Diezemuur. Deze is niet aangetroffen aangezien hier in de 19de eeuw tot op grote diepte kelders en grondverbeteringen zijn aangebracht ten behoeve van een schoolgebouw.

Ronald van Genabeek

Per saldo

Onder de titel Per saldo loopt van 21 september tot en met 1 december 2002 een nieuwe tentoonstelling in het Noordbrabants Museum aan de Verwersstraat. Uit de ABN AMRO-collectie worden 100 kunstwerken gepresenteerd. En dat is bijzonder, omdat de kunstwerken in de eerste plaats bedoeld zijn voor de werk- en ontvangstruimten van de bank en dus zelden voor het grote publiek te zien zijn.

De 100 kunstwerken laten een veelvoud van materialen en vormen zien. Op het voorplein van het museum zijn tien beelden te zien. In de tentoonstellingszalen van het museum zijn recente aankopen te bekijken: schilderijen, objecten, tekeningen, foto's, in allerlei materialen, zoals email, lood, zilverfolie, fluweel, gips, enzovoort.

Bij de tentoonstelling verschijnt ook een catalogus, waarin het merendeel van de tentoongestelde werken is afgebeeld. Een voorwoord van Henk van Os en een gedicht van Anna Enquist vervolmaken het geheel. De catalogus kost € 14.

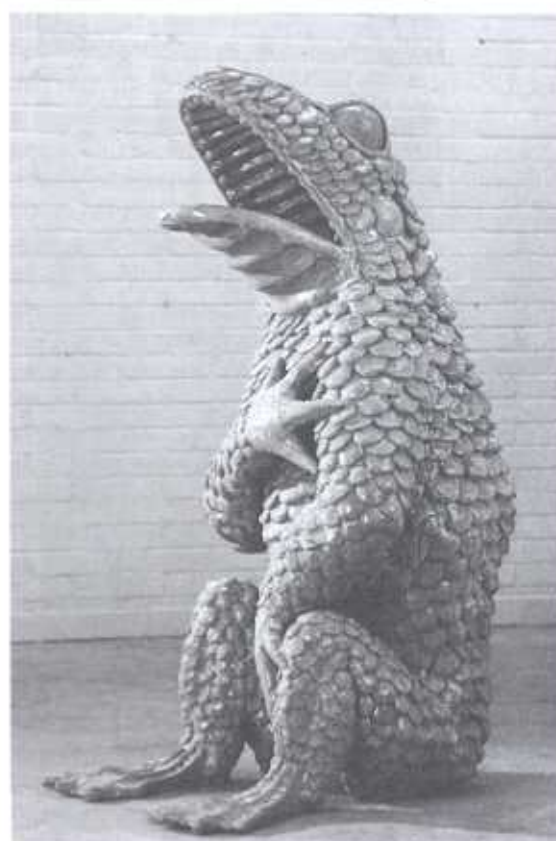
Naast de tentoonstelling heeft het museum gezorgd voor een audiotour, rondleidingen, lezingen en een CKV-project voor middelbare scholieren. Informatie over deze zaken is te vinden op de website van het museum:

www.noordbrabantsmuseum.nl.

De entreeprijs voor de tentoonstelling is € 5,70, maar er is een scala aan kortingen.

Nik de Vries

AANKONDIGING

De voorzitter en het cultuurhistorisch netwerk in Noord-Brabant

De Kring "Vrienden van 's-Hertogenbosch" is niet alleen druk met het ontwikkelen van activiteiten en het doen van heemkundig onderzoek. We willen ook een zinvolle bijdrage leveren om de provincie Noord-Brabant op de kaart te krijgen waar het de historische leefcultuur betreft. Daarom zijn we actief betrokken bij drie overkoepelende organisaties op het gebied van de heemkunde.

De Stichting Brabants Heem is een koepelorganisatie waarbij 110 Noord-Brabantse heemkundekringen, historische verenigingen en studiekringen zich hebben aangesloten. De Kring "Vrienden van 's-Hertogenbosch" is daar de grootste van. We hebben veel ervaring opgedaan in 's-Hertogenbosch. Daarom ben ik, al een aantal jaren geleden, bestuurslid geworden van de Stichting Brabants Heem. Op die manier kunnen we met onze ervaring andere organisaties helpen. Bij dit bestuurslidmaatschap hoort automatisch, dat je dan ook coördinator bent van een van de negen regio's. Het mag misschien wat vreemd lijken, maar ik ben coördinator van de regio De Peel. Alle aandacht geconcentreerd in 's-Hertogenbosch leek me niet goed. Bovendien is het interessant te ontdekken dat er historische relaties liggen tussen bijvoorbeeld Gemert, en Helmond en 's-Hertogenbosch.

Brabants Heem ontwikkelt een vijftal hoofdactiviteiten. Ze geeft een kwartaalblad uit met dezelfde naam. Daar staan veel aardige artikelen in over heemkunde. Een abonnement is zeker de moeite waard. Jaarlijks worden de Brabantse heemdagen georganiseerd. Twee-en-een-halve dag vol

activiteiten en informatie over de historische leefcultuur in onze provincie. Komend jaar zullen die waarschijnlijk plaatsvinden in Midden-Brabant. Het is zeker heel aardig om daar eens heen te gaan.

Ieder jaar wordt een bepaald volkskundig thema extra belicht. Dit jaar is er extra aandacht voor het Brabants dialect. Brabants Heem ondersteunt tenslotte die leden die een verzameling, een museum of een oudheidkamer hebben. Maar dat is niet alles. De Stichting Brabants Heem heeft een leerstoel Brabantse Cultuur bij de Universiteit van Tilburg. Prof. dr. Arnoud Jan Bijsterveld bezet deze leerstoel en is op zijn beurt adviseur van de Kring. Het netwerk is daarmee rond: we geven informatie en adviezen en krijgen die ook weer terug.

Ik wil in dit artikel ook graag uw aandacht vragen voor de nieuwe organisatie Het Erfgoedhuis, die in mei 2002 is opgericht. Ook hier vervul ik indirect namens de Kring een bestuursfunctie. In deze organisatie werken zes Noord-Brabantse organisaties in federatief verband samen. Ieder houdt haar eigen zelfstandigheid, maar waar dat mogelijk is, versterken de organisaties elkaar. Ze treden, waar mogelijk ook met één stem naar buiten. De deelnemende organisaties zijn: de Brabantse Museumstichting, Brabants Heem, de stichting voor Brabantse Regionale Geschiedenisbeoefening, de Monumentenwacht, de Federatie Noord-

Brabants Monumenten Overleg en het Monumentenhuis Noord-Brabant.

Het Erfgoedhuis wil een reeks cultuurhistorische tv-programma's maken, gericht op het feitelijke verloop van onderzoeken door archeologen, historici, genealogen en andere cultuurhistorici. Deze serie heeft de werktitel Spoorzoeker gekregen. Voor de realisatie van dit project zijn contacten gelegd met Omroep Brabant. De provinciale en rijksoverheid hebben subsidie toegezegd. Een tweede project van Het Erfgoedhuis is het ontwikkelen van een cultuurhistorische databank die via internet geraadpleegd kan worden.

Via drie provinciale koepels, te weten Brabants Heem, de Federatie Noord-Brabants Monumenten Overleg en het Erfgoedhuis, maakt de Kring deel uit van een provinciaal netwerk. We blazen op dat niveau een aardig deuntje mee. Het leek mij de moeite om u hiervan op de hoogte te stellen.

Cor Gillhaus

Leden van de Kring kunnen korting krijgen op een abonnement op Brabants Heem. U kunt zich opgeven bij de balie van het Kringhuis in het Prentenmuseum.

Twee interessante sites:
www.brabantsheem.nl en
www.erfgoedbrabant.nl

VERK(n)OCHT AAN 's-HERTOGENBOSCH

Smalle Haven 129 - 133 te 's-Hertogenbosch, tel: (073) 613 07 60
Info@bsmmakelaardij.nl / www.bsmmakelaardij.nl

Pieter Jan van Paesschen 1809 – 1887

(Vlaams musicus, 50 jaar componist en organist in de Sint-Jan te 's-Hertogenbosch)

Bij mijn historische bomenwandelingen op de begraafplaats Groenendaal te Orthen kwam ik langs een in het oog springend graf, het graf van Pieter Jan van Paesschen.

Tussen 's-Hertogenbosch en Luik

Op de weg van 's-Hertogenbosch naar Luik ligt het plaatsje Zonhoven, een dorp, dat in het begin van de 19de eeuw 2700 inwoners teld. Men leefde er van de akkerbouw of als wever maar in de 20ste eeuw werd het een mijnwerkersdorp met grote aantrekkingskracht van mensen van buiten de plaats.

Op het Dorpsplein van Zonhoven woonde een schoenmaker, Arnold Van Paesschen. Hij was gehuwd met Marie Vandelloo. Op 23 september 1809 om 3 uur in de namiddag werd Pieter Jan Van Paesschen geboren. Pas in 1821 huwden de beide ouders, die toen al twee kinderen hadden, waarvan een 15-jarige onwettige dochter op naam van de moeder, voor de wet.

De vader en twee getuigen gingen naar het gemeentehuis aan de kerk om de jongen in het geboorteregister in te laten schrijven. Hier kreeg hij de naam van Pierre Jean, maar men sprak verder van Pieter Jan. Veel kinderen stierven in die tijd, onder andere door buikloop of cholera. Bij de familie Van Paesschen stierven vier van de zes kinderen binnen het jaar na hun geboorte.

Zonhoven droeg ook de last van militaire activiteiten. In 1830 lagen er 5000 Nederlandse soldaten; het dubbele van de inwoners daar.

Muziek

Voor het gewone volk was er vóór 1830 geen muziekschool weggelegd in de Nederlanden.

Vanaf zijn jeugd voelde Van Paesschen een aangeboren liefde voor de muziek, hoewel hij door zijn ouders voor een andere loopbaan bestemd was. In zijn vrije uren oefende hij zich in de toonkunst. Bij de gedachte om ooit een eigen piano te hebben, voelde hij zich gelukkig. Hij had het er voor over om dagelijks een voettocht naar Peer te ondernemen om daar pianolessen te volgen.

Het gezin Van Paesschen had het niet breed genoeg om zich een piano te kunnen veroorloven. Het verhaal doet de ronde dat in het tafelblad een toetsenrij werd uitgesneden, waarop Pieter Jan zijn oefeningen kon doen. De rijke grondbezitter Guillaume Claes en zijn twee zonen uit Herkenrode bij Hasselt waren ook allemaal muzikaal aangelegd. Een van de heren heeft Pieter Jan aan een piano geholpen en de mogelijkheid geboden om in Hasselt muziekonderwijs te krijgen. 'Hoewel Pieter Jan Van Paesschen slechts enkele malen een orgel bespeeld had, verwierf hij de palm der overwinning op een reeds geoefend artiest.' De lessen die hij kreeg, waren hoofdzakelijk op piano want van een orgel wordt niet gesproken.

Alfons Mosmans uit 's-Hertogenbosch die Pieter Jan persoonlijk gekend heeft, vertelde over hem dat Van Paesschen autodidact was. Hij leerde het door belangeloos 's zondags te spelen in de kapel van Teneiken, zo'n 300 meter van zijn woning. Hij gaat werken in Hasselt waar hij muzieklessen geeft in de beste huizen van de stad.

's-Hertogenbosch

Op 10 maart 1838 overleed in 's-Hertogenbosch Paulus Verbeke, de organist van de Sint-Jan. Er moest een opvolger komen. Pieter Jan Van Paesschen solliciteerde in 1839 in onze stad en bestempelde zichzelf als 'professeur de piano à Hasselt'.

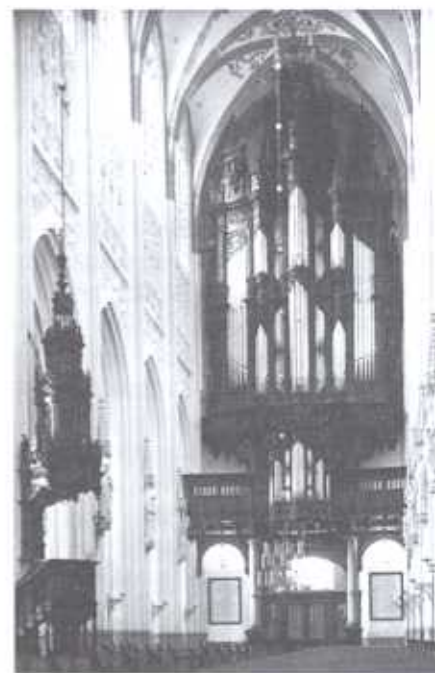
Enkele jaren daarvoor huwde hij op 29 september 1836 met Johanna Istaz. Als getuigen traden op de Hasseltse organist Godfried Pierloz en de koopman Johannes Stappers.

In augustus 1839 verlaat de dertigjarige Zonhovenaar voorgoed zijn geboortegrond richting 's-Hertogenbosch waar hij drie dagen op het grootste orgel van Nederland mag spelen. Hier was het een verzameling standenkliekjes, bekrompen van mentaliteit. Kwaliteit werd in de weg gestaan door jaloezie en niet verder willen zien. Maar de stad was bekend om zijn vrijgevigheid, zodat er meer muzikale mensen hierheen afzakten. 's-Hertogenbosch was een bedrijvige muzikale bijenkorf en daar voelde Pieter Jan zich thuis.

Twee kandidaten voor het orgel in de kathedraal van Sint-Jan

Er waren twee kandidaten voor het orgel namelijk Van Paesschen en de uit Maastricht afkomstige organist van de Sint-Servatiuskerk, de heer J.N. Bartholomeus.

Er werd een examen gehouden op 10, 11 en 12 augustus 1839. Maandag 12 augustus, om 10 uur, hadden de laatste proeven plaats. Op diezelfde dag werd er nog vergaderd. In deze vergadering werd besloten Van Paesschen per 1 oktober 1839 aan te stellen als organist op het grote orgel van de Sint-Janskerk voor een jaarsalaris van f 300,-. Ook kon de organist rekenen op vrij wonen en brandstof.

En zo werd de Zonhovenaar organist in de Bossche Sint-Janskerk en later ook in de Sint-Catharinakerk. Genoemd als autodidact, die eerst op latere leeftijd de

muziek als beroep had gekozen, zal hij een halve eeuw lang het machtige orgel uit 1618 bespelen. Hij die maar enkele malen orgel had bespeeld, werd een goede keuze voor het kerkbestuur. Van Paesschen werd directeur van het parochieel koor. componeerde een groot aantal werken. Hij was de oprichter en de eerste directeur van de Liedertafel Oefening en Uitspanning die gevestigd was aan de Jan Heinsstraat.

Bosschenaar

Op 1 juli 1840 vestigde Pieter Jan zich in 's-Hertogenbosch en gaat wonen aan de Papehulst F 106b. Het huis heeft gestaan, waar nu de moderne en dure appartementen komen. Vanaf de Choorstraat moet het het derde huis zijn geweest. De familie voelde zich snel echte Bosschenaren.

1886 – 1887

Tot op hoge leeftijd bleef Van Paesschen actief. Rond Kerstmis 1886 kreeg hij bij het verlaten van het orgel een beroerte. Zijn gezondheid werd steeds slechter en hij overleed 6 april 1887, 77 jaar oud. Van Paesschen werd op het kerkhof van Orthen begraven.

Zijn grafmonument in Orthen

Zondag 7 juni 1891 werd het grafmonument van Van Paesschen onthuld op de begraafplaats te Orthen. Het monument is drie meter hoog met een witmarmeren borstbeeld in reliëf. De grafsteen werd gemaakt door J. Bolsius, de medaillonbuste is van Michiel van Bokhoven.

De tekst luidt: aan P. Jean Van Paesschen 1809-1887 zijne vereerders en zijne vrienden.

Het graf zou geruimd worden omdat er geen familie was die de ruimtehuur en onderhoudskosten zou kunnen betalen. Die ontruiming ging niet door, omdat opzichter - organist A. Janssen het graf regelmatig onderhield. Hij raadde zijn zoon aan om goed voor het graf te zorgen. Het ligt achter de kapel van het kerkhof.

Van Paesschenstraat

Op 28 februari 1921 besloot het gemeentebestuur, dat in het uitbreidingsplan De Bossche Pad een straat met de naam van de bekende organist Van Paesschen zou komen. De Van Paesschenstraat ligt aan het Eikendonkplein.

Jo Hendriks
(werkgroep verzamelaars Hertog Jan)

Foto's uit het archief van Jo Hendriks

Bronnen:

Robert Bogaerts, Pieter Jan van Paesschen 1809-1887

Henny Molhuysen, Straat en Naam, 1985 - 1987

J. Klaassens, Adresboek van stad 's-Hertogenbosch, voor het jaar 1869

Zoete Lieve Gerritje

In het vorige nummer schreef PR-medewerker Ad de Jongh het artikel Uitgeteld. Het ging over een dag die in juni jl. georganiseerd werd voor kankerpatiëntjes in de leeftijd van 6 tot 14 jaar. Het werd de Dag van de Lach van Zoete Lieve Gerritje. In het verslag werd verteld dat Marianne Keser een speciaal verhaal had geschreven over de booswicht Zoete Lieve Gerritje. Nu, dat hebben we geweten. Veel mondelinge reacties kwamen bij de redactie binnen in de trant van: "Hoe zit dat met Zoete Lieve Gerritje. Dat is toch een meisje?" Ook schriftelijke reacties volgden. Zo kregen we een brief van mevrouw Ans Schrover die schreef: "Beste vrienden. Ik lees Uw Kringnieuws altijd met interesse, zo ook het artikel Uitgeteld. Toevallig heb ik er wat van gezien en vond het er leuk uitzien. Maar in uw artikel las ik dat Zoete Lieve Gerritje geen meisje was. Hoe kan dat? Ik heb een aantal jaren geleden Boschlogie 1 en 2 gedaan en nooit iets anders gehoord dat dan Gerritje een meisje is. Ofschoon vroeger jongens wel een jurkje droegen, maar niet op een leeftijd dat ze met eieren

naar de markt gingen.. Dat lijkt me meer iets voor meisjes, gezien het beeld op de Binnendieze. Of is het een grapje dit keer? Het verhaal voor de kinderen vond ik erg leuk!! Graag uw antwoord hierover ..."

We zullen de discussie nog een keer aangaan.

Over de identiteit van Zoete Lieve Gerritje is al veel geschreven. Volgens Jan Bruens, oud-directeur van de VVV 's-Hertogenbosch was Gerritje een fatsoenlijk platelandsmeisje. De dichter Frans Babylon noemde haar een soldatenhoertje en essayist Anton van Duinkerken kwam tot de conclusie dat Gerritje een crimineel is geweest die werd opgebracht om in 's-Hertogenbosch te worden terechtgesteld. "De eerste boer, de beste" was volgens hem de belastingbetaler, die voor de gerechtskosten moest opdraaien. De rijstepap en de brandewijn hoorden bij het galgenmaal. De zoete, lieve meid, was het liefje waarvan de misdadiger afscheid moest nemen.

In een interview van een paar jaar geleden in het Brabants Dagblad zegt Jan

Bruens hierover: "Het is heel interessant en waardevol dat Gerritje nog steeds de gemoederen bezighoudt. Natuurlijk is er ruimte voor verschillende interpretaties. Maar mijn versie is nog steeds leuker." Bruens was de geestelijke vader van Zoete Lieve Gerritje. In 1958 werd er zelfs een standbeeld van Gerritje neergezet op een plateau nabij de Binnendieze. En nog altijd pronkt dit vrolijke boerenmeisje uit de Meierij met haar korf en de haan, symbolen van de handelswaren waarmee de boerinnen vroeger naar de markt gingen, in de binnenstad. Maar dat er andere versies bedacht worden valt niet te vermijden. Dat Marianne Keser het aandurfde om een alternatief verhaal te schrijven geënt op een andere betekenis, zegt al heel veel over haar creativiteit. En het feit dat dit toneelstuk tijdens de boottocht werd opgevoerd langs de oevers van de Binnendieze in interactie met de kinderen op de boot stemde alleen maar tot heel veel plezier!

Gerdie de Zeeuw-Nieuwenhuis

Adviseurs van de Kring

Jacques Stienstra

"Ik kijk vooral naar het totale management. De Kring is te vergelijken met een behoorlijk bedrijf met meer dan 200 werknemers. Daar komt veel meer bij kijken dan buitenstaanders weten. Bezoekers varen op de Binnendieze of doen mee aan een stadswandeling. Zij vinden dat leuk. Zij realiseren zich niet wat er allemaal aan organisatie, planning en opleiding achter die activiteiten schuil gaat."

Als iemand wil gaan varen, koopt hij een kaartje en stapt op het afgesproken tijdstip op de boot. Hij denkt er niet aan wat er achter de schermen moet gebeuren. Een organisatie die zorgt voor voldoende schippers, voor de opleiding van die schippers, die niet alleen moeten kunnen varen maar ook een gids moeten zijn die leuk kan vertellen. Er moeten voldoende goed onderhouden boten zijn. De route is bepaald en er is berekend hoe lang een boot over die route kan en mag doen. De bezetting van de boten moet geregeld zijn. De kaartverkoop en de reservering vragen organisatie, en ga zo maar door. Voor de stadswandelingen geldt hetzelfde verhaal.

En dat wordt allemaal gedaan door vrijwilligers! Dat is volgens Stienstra uniek in Nederland. Zoveel mensen, zoveel liefde voor de stad, zoveel inzet, zoveel tijd. Het is uiteraard ondenkbaar dat de activiteiten van de Kring door betaalde krachten uitgevoerd zouden worden; dan is iedere activiteit onbetaalbaar.

De gemeente beseft misschien niet altijd genoeg wat zij in huis heeft. De lokale overheid zou iets adequater, iets minder laat en laconiek kunnen reageren. De Kring wordt soms beschouwd als vanzelfsprekend, en dat is jammer. Want de activiteiten van de Kring hebben een enorme uitstraling, zij zijn van een onschatbare waarde voor de stad. Daarom moeten we de Kring koesteren.

Hulp van adviseurs

Wij, als adviseurs, moeten de Kring helpen bij het formuleren van het totale beleid. Een aspect daarvan is het activiteitenaanbod realistisch te houden. We moeten met elkaar oppassen om niet steeds meer te willen doen. Dan lopen we met zijn allen de kans om de organisatie te zwaar te belasten. Nieuwe activiteiten

vragen gigantisch veel aandacht van het bestuur.

Om daar ruimte voor te krijgen moeten die activiteiten die goed lopen, stevig verankerd blijven in de organisatie. In die gevallen moet het bestuur verantwoordelijkheden delegeren. Dat gebeurt ook. Hoe meer mensen de organisatie dragen, hoe minder kwetsbaar je bent.

Het is een goede zet geweest van eerdere besturen om de activiteiten van de Kring te verdelen in secties: het vaarbedrijf, de activiteiten in de stad en de heemkunde, de afdeling die Cor Gillhaus het kenniscentrum van de Kring noemt. Door die drie hoofdactiviteiten te scheiden is het

gemakkelijker om iedere sectie aan te sturen en toe te rusten.

Stienstra als adviseur

Ik ben waarschijnlijk als adviseur gevraagd door mijn kennis als zakenman en mijn betrokkenheid bij 's-Hertogenbosch. Hoe lang ik al optreed als adviseur? Dat zou ik moeten nakijken. Al een aantal jaren, en hoe ouder je wordt, hoe sneller de tijd gaat, dus misschien wel langer dan ik denk.

Belangrijke zaken waar ik over meedenk zijn huisvesting, contacten met de overheid, de zakelijke aspecten, zoals financiën en marktonderzoek en contacten met andere organisaties zoals het kerkbestuur van de Sint-Jan.

Ik heb het bestuur geadviseerd onderscheid te maken op beleidsniveau. Als bestuur moet je onderscheiden wat moet op de korte termijn, wat over zeg maar vijf jaar en waar willen we over tien jaar zijn. Zo'n beleid op termijn, daar hebben we met elkaar eens een middag over gebrainstormd. Zo dragen adviseurs op de achtergrond een steentje bij.

Jacques Stienstra, afkomstig uit Limburg, woont ruim 45 jaar in 's-Hertogenbosch of onder de rook van de stad: "Emotioneel ben ik helemaal een Bosschenaar. 's-Hertogenbosch is -niet negatief bedoeld hoor- net een groot dorp. De kleinschaligheid van de binnenstad spreekt me bijzonder aan. Er is geen enkele straat die recht loopt. Geen een huis is gelijk aan een ander. Lopen door 's-Hertogenbosch, liefst 's morgens vroeg zo om een uur of negen als het nog stil is en de stad in beweging komt, wakker wordt, dat is een warme beleving."

Marjan Vonk

advertentie

U kunt het zo gek niet
bedenken of we hebben
er boeken over.

Adr. Heinen

BOEKVERKOPERS SINDS 1863

Kerkstraat 27 's-Hertogenbosch, Tel.: (073) 613 00 12. Fax: (073) 612 09 90.
Internet: www.boekhandelheinen.nl. E-mail: heinen@boekhandelheinen.nl

Eten in de gevangenis in de 19de eeuw

Na een algemeen stukje over de gevangenis in 's-Hertogenbosch en twee artikelen over vrouwen en mannen in de Bossche gevangenis in 1876¹ volgt nu een bijdrage over het eten in diezelfde gevangenis².

De administratie van de Bossche gevangenis wordt keurig bijgehouden. Over vrijwel alles wat er gebeurt, wordt iets op papier gezet. Dat geschiedt ofwel voor het College van Regenten, ofwel voor intern gebruik. Veel ervan is bewaard gebleven³. Zo vond ik de Verplegingsstaat der gevangenen in de Gevangenis te 's Hertogenbosch, Gedurende het vierde kwartaal 1875. Daarin staat keurig vermeld wat er ten behoeve van de gevangenen werd uitgegeven.

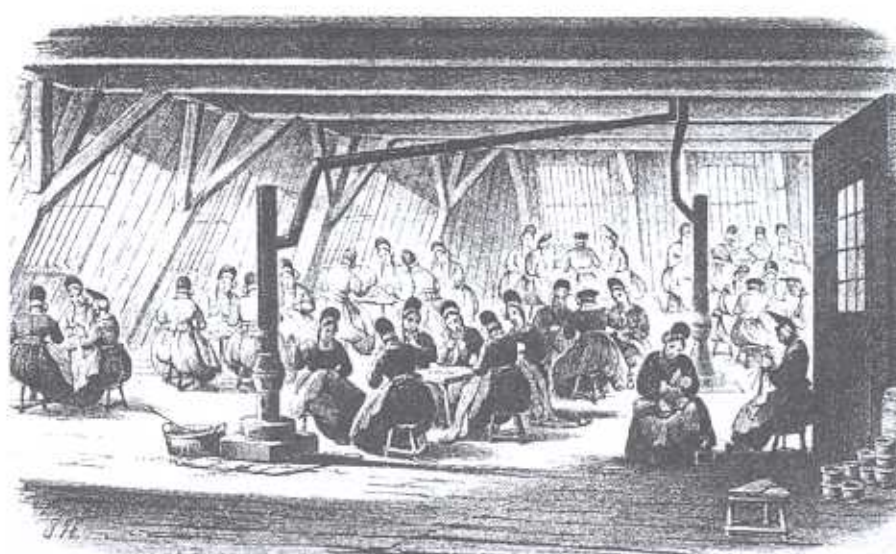
Eten

Gevangenen worden behoorlijk gevoed. Drie maal daags krijgen ze een maaltijd. Over tussendoortjes wordt niet gerept. Mogelijk kunnen ze water drinken.

's Ochtends is er brood met melk. Liefst 2928 pond roggebrood en 343 pond tarwebrood worden verorberd. Daarbij worden 521 kannen zoetemelk⁴ gedronken.

's Middags is er wat variatie. 26 maal wordt er 'vleeschsoep' bereid, waarin gaan: 330 pond schenkelvlees⁵, 24 pond rundvet, 394 pond gepelde gierst, 542 pond aardappelen, 246 pond groenten, 37 pond zout en 1 pond peper. 13 maal worden er 'toebereide erwten' geseerveerd: 368 pond groene erwten, 36 pond rundvet, 49 pond groenten en 15 pond zout worden hiervoor gebruikt. 27 keer wordt gort toebeleid, waarvoor worden gebruikt: 636 pond gepelde gierst, 76 pond rundvet en 31 pond zout. Tot slot zijn er 26 keer toebereide aardappelen. Hiervoor zijn nodig: 2453 pond aardappelen, 73 pond rundvet, 490 pond groenten, 36 pond zout, 1 pond peper en 24 kannen azijn. Stevige maaltijden voorwaar, in totaal voor 8694 'verpleegdagen'⁶. Opvallend is de in verhouding grote hoeveelheid rundvet die 's middags overall doorheen gaat; mensen eten in die tijd veel vetter (en zouter) dan wij. Het aandeel zwaar lichamelijke arbeid is in die tijd veel groter dan nu.

's Avonds krijgen de gevangenen opnieuw brood: 1842 pond roggebrood en 343 pond tarwebrood. Daarbij drinken ze 'koffij met melk': 43 pond koffie, 21 pond

cichorei en 437 kannen zoetemelk gaan daarbij op. Wat zowel 's ochtends als 's avonds opvalt is de afwezigheid van broodbeleg: noch boter, noch vlees of kaas, laat staan zoetigheid.

Dat de gevangenen behoorlijk gevoed worden, is logisch, niet alleen uit menselijke overwegingen, maar ook uit economische. Ze moeten werken, vrijwel de hele dag, vaak 10 uur of meer. 's Zomers staat men bijvoorbeeld om 6 uur al op en werkt men in principe tot 10 uur 's avonds'.

Kinderen en zieken

Kinderen worden soms bij hun moeder opgesloten, met name als ze nog letterlijk

zuigeling zijn. Ook iets oudere kinderen zitten een enkele keer vast met hun moeder. Voor hen zijn bestemd: 26 pond witbrood, 1 pond boter, 10 pond rijst en 107 kannen zoetemelk. Het gaat hier om 107 'verpleegdagen'.

Zieken krijgen een aangepast dieet. Voor hen staat op de lijst: 8 pond tarwebrood, 76 pond witbrood, 70 pond rundvlees, 1 pond thee, 8 pond rundvet, 2 pond boter, 12 pond rijst, 277 pond aardappelen, 66 pond groenten, 1,5 pond koffie, 154 kannen zoetemelk en 6 pond zout. Hier gaat het om 324 verpleegdagen. Voor zieken wat lichtere, makkelijker verteerbare kost derhalve.

Kosten voedsel en verzorging anno 1876

Voor de maand januari 1876 heb ik nagegaan wat de kosten per eenheid zijn. Deze bedragen veranderen niet in de loop van het jaar. Op levering van goederen wordt namelijk ingetekend. Opvallend is soms de eenheidsprijs, niet alleen op dan nog gebruikelijke halve centen, maar nog verder achter de komma.

1 kg roggebrood	f 0,1075
1 kg tarwebrood	f 0,189
1 kg witbrood	f 0,26
50 kg aardappelen	f 1,795
1 kg rundvlees	f 0,75
1 kg rundvet	f 0,66
1 kg schenkelvlees	f 0,37
1 kg boter	f 1,60
1 kg rijst	f 0,17
1 kg thee	f 2,20

1 kg koffie	f 1,50
1 kg cichorei	f 0,234
1 l zoetemelk	f 0,0725
1 kg gort	f 0,16
1 kg groenten	f 0,0725
1 kg groene erwten	f 0,166
1 kg zout	f 0,1399
1 l azijn	f 0,062
1 kg peperbollen	f 0,95
1 ei	f 0,05

1 kg soda	f 0,0998
1 kg groene zeep	f 0,3167
1 dozijn rijbezems	f 0,80
1 dozijn heidebezems	f 0,79
1 kg steenkolen	f 0,87
1 kg cokes	f 1,40
100 kg brandhout	f 2,095
1 l bronolie	f 0,16
1 hl zand	f 0,40
50 kg stro	f 1,4935

Verzoek over gevangeniseten

Dat het met het eten in de gevangenis niet altijd koek en ei is, moge blijken uit het volgende verzoek uit 1876. Het bevindt zich in het Rijksarchief van Noord-Brabant, in de bijlagen bij de verslagen van het College van Regenten. Wat met de 'vyf deelen' in de eerste zin bedoeld wordt, is mij (nog) niet bekend. De spelling is conform de originele brief.

's Hertogenbosch 6 Januari 1876

Weled Gestr: Heeren

Door droefheid na het vernemen van onze Geachte Overheden, dat wy, vyf deelen uit de Kantine moeten missen, nemen wy de vryheid ons tot U Ed. Gestr: te wenden, met het smekend en vriendelyk verzoek of wy ter vergoeding van

dat gemis, zouden ontvangen mogen, verandering van Spyze. Namelyk voor de Gort, hetzy Boonen of drooge Erwtten, of iets dergelyks wat UEd Gestr: krachtig en goed voor ons vind of keurt. Mogen wy ook UEd Gestr: verzoeken om het vleesch dat voor ons gegeven wordt in de soep, van UEd Gestr: te krygen, zoo als wy het, het eerste jaar hier genoten hebben, ieder zyn Portie, afzonderlyk. Want het is dikwyls treurig om aan te zien, hoeveel reden tot afgunst de tegenwoordige uitdeeling soms geeft.

Wy hopen dat U Ed Gestr: ons vriendelyk en beleefd verzoek niet ten kwade zult duiden, Maar dat het een gunstig gehoor moge vinden tot kracht en bemoediging voor de werkzaamheden die wy ongelukkigen verrigten moeten, Voornamelyk in de zomermaanden als de dagen voor ons duren van 's morgens zes tot 's avonds tien uur, Ach wil dit in aanmerking

nemen, dat wy onmogelyk, door ontbering aan versterkende middelen de werkzaamheden hoe gaarne wy het zouden willen niet kunnen voortzetten, Nogmaals Smeeken wy U Ed Gestr: om ons in dit eenvoudig verzoek te gemoet te komen

Hopende op een gunstig antwoord. teekenen wy ons allen de Onderdanige Crimineele Gev: Vrouwen.

Het is opvallend, dat deze brief niet ter sprake is gekomen in de vergadering van het College van Regenten. Mede daardoor is het niet bekend of aan het verzoek tegemoet gekomen is. Het enige dat ik weet, is dat de Kommandant van tijd tot tijd opkomt voor 'zijn' gevangenen, bijvoorbeeld als hij pleit voor meer substantieels in de soep, opdat deze smakelijker en beter wordt.

Diverse verbruiken

Natuurlijk zijn eten en drinken niet de enige zaken die geld kosten. Er is licht nodig, er moet gestookt worden, gewassen, schoongemaakt en geslapen. Op de Verplegingsstaat staan alle zaken vermeld, die hiermee te maken hebben.

Voor verlichting staan op de rol: 3,4 kg patentolie en 1 kg kaarsen. De verwarming vergt 40260 pond steenkolen, 12 liter petroleum, 1 mud baggerturf, 2300 kg brandhout en 10155 kg cokes. Tot slot gaan er nog doorheen: 1 ons 'blauwswel', 164 pond groene zeep, 57 pond soda, 6,5 kg stijfswel, 300 pond stro, 2 dozijn rijksbezems, 7 dozijn heidebezems en 12 hl zand.

Het zal duidelijk zijn dat hiermee heel wat geld gemoeid is. Ook over het jaar 1876 zijn de rekeningen bewaard gebleven, keurig per maand geordend. Daaruit wordt helder, dat er elke maand tussen de f 900,875 (de goedkoopste maand, juni) en f 1217,75 (de duurste maand, oktober) aan bovenstaande zaken wordt uitgegeven. Dat betekent dat in dat hele jaar ongeveer f 12500,00 nodig is.

Nik de Vries

Illustraties uit:

Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie 1991

Noten:

¹ Zie Kringnieuws van maart, mei en juli 2002.

² Het feit dat dit stuk opnieuw gaat over 1876 is puur toevallig. Zoals ik eerder verteld heb, bezit ik een handschriftje uit dat jaar over de Bossche gevangenis.

³ In het Rijksarchief van Noord-Brabant bevinden zich niet alleen de verslagen van de vergaderingen van het College van Regenten (bijvoorbeeld die van 1873 tot 1879, onder nummer 39 toegangsnummer 52), maar ook dozen met zogenaamde bijlagen (bijvoorbeeld die van 1876, onder nummer 142).

⁴ Zoetemelk is gewone melk; dit in tegenstelling met karnemelk (Van Dale, Groot woordenboek der Nederlandse taal).

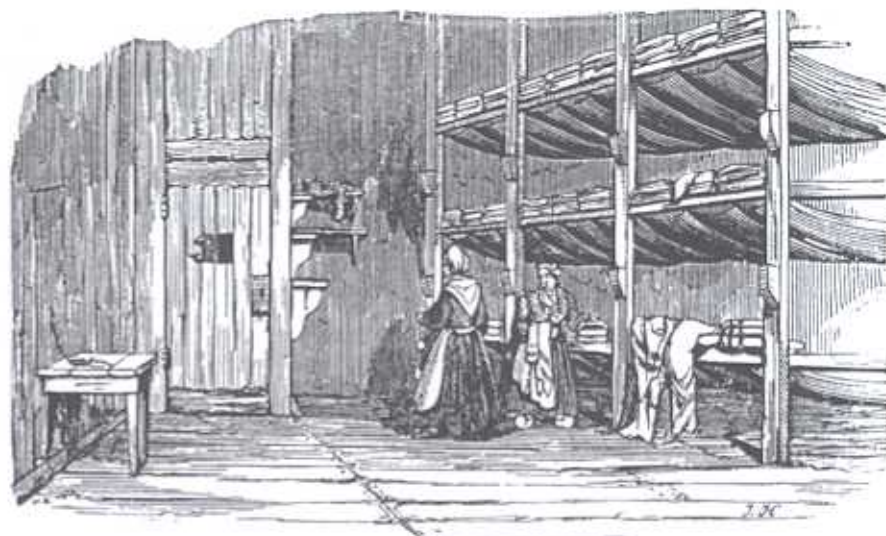
⁵ Het is opvallend dat er in de gevangenis vlees gebruikt wordt. In diezelfde tijd eten bewoners van

de eenkamerwoningjes in de Diepstraat in 's-Hertogenbosch alleen de goedkoopste voedingsmiddelen: aardappelen met 'lawaaissaus' en meelpap. Als het even beter gaat, eet men stampot van aardappelen met penen, rapen of koolsoorten. Zie hierover: A. Vos e.a., 's-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990. Zwolle 1997.

⁶ Het lijkt erop alsof gevangenen beschouwd worden als zieken, die verpleegd dienen te worden. Verpleegdagen is namelijk de term die je steeds tegenkomt.

⁷ Zie kader Verzoek over gevangeniseten.

⁸ Dit is een blauw poeder dat aan de witte was wordt toegevoegd om geelkleuring te voorkomen.

De Muntel

BOEKBESPREKING

De Bossche Muntel is een bijzondere wijk. Na 't Zand, de uitleg van de stad richting station, was het de tweede uitbreiding van de stad buiten haar wallen. Er waren ambitieuze plannen voor, die aanvankelijk niet, later wel werden uitgevoerd, zij het met de nodige aanpassingen. De Muntel werd een wijk, waar het goed toeven was. De woningen waren merendeels ruim van opzet en uitvoering, er waren winkels en werkplaatsen, er kwamen een kerk en een klooster en natuurlijk verschillende scholen.

Onze zustervereniging De Boschboom pakte het plan op deze wijk te gaan onderzoeken. Ze riep daartoe de hulp in van bewoners en oud-bewoners. Aan deze oproep werd ruimschoots gehoor gegeven. Velen voelden zich geroepen mee te werken aan het onderzoek naar hun wijk. En dat onderzoek heeft nu geresulteerd in een mooi en lezenswaardig boek, simpelweg getiteld De Muntel 's-Hertogenbosch. Het is een combinatie geworden van onderzoeksresultaten, sommige wat diepgaander dan andere, en persoonlijke ontboezemingen. Veel illustraties maken het boek echt af. Daardoor is het een bij-

zonder waardevolle uitgave geworden. Ik heb er tenminste met veel plezier in zitten lezen en kijken. Voor veel mensen zullen er nieuwe zaken aan het licht komen. Het is overduidelijk dat de meeste bewoners erg tevreden zijn met hun wijk, ondanks het feit dat de middenstand goeddeels is vertrokken.

De Muntel 's-Hertogenbosch is uitgegeven door De Boschboom in samenwerking met Adr. Heinen Uitgevers en Stichting ABC (Archeologie Bouwhistorie Cultuur).

Nik de Vries

Culinaire wandelen zijn in

AANKONDIGING

Velen leren onze stad ook culinair verkennen. Gidsen van de Kring leiden deelnemers rond. Tijdens de wandeling doen

ze hun verhaal. In zes restaurants wordt heerlijk gegeten. Zie www.culinairwandelen.nl.

Unieke lezing Sint-Jan

AANKONDIGING

Het doet ons groot genoegen om voor onze leden opnieuw een bijzondere en unieke lezing te mogen organiseren. Op dinsdag 19 november aanstaande verzorgt de heer dr. Jan van Laarhoven, directeur van het Noordbrabants Museum voor ons een lezing met de titel: De christelijke beeldtaal in de Sint-Jan van 's-Hertogenbosch. Wie de stad liefheeft, koestert de Sint-Jan en wil er zoveel mogelijk over weten.

Van harte bevelen wij u deze lezing aan. Het onderwerp is verrassend; de spreker is vermaard. De lezing wordt gehouden in de Azijnfabriek aan de Bethaniestraat; aanvang 20.00 uur.

Toegang is gratis, ook voor niet-leden (in de stille hoop, dat men dan zo enthousiast wordt, dat men alsnog lid wordt van de Kring).

Vincent Verberk, werkgroep LEF

Kopij voor het eerstvolgende Kringnieuws dient uiterlijk woensdag 12 oktober 2002 te worden ingeleverd bij Secretariaat Kringnieuws, Postbus 1162, 5200 BE 's-Hertogenbosch. Bezorgen in het Kringhuis of

e-mailen naar redactie@kringvriendenvanshertogenbosch.nl mag natuurlijk ook. Uw beeldmateriaal dient u echter nog steeds analoog aan te leveren.

SECRETARIAAT VAN KRING
"VRIENDEN VAN 'S-HERTOGENBOSCH"
POSTBUS 1162
5200 BE 'S-HERTOGENBOSCH

KRINGHUIS:
VERWERSSTRAAT 19
'S-HERTOGENBOSCH
TELEFOON.....073 - 613 50 98
TELEFAX.....073 - 614 60 21

COLOFON

OPENINGSTIJDEN:
DINSDAG TOT EN MET ZATERDAG
VAN 10.00 - 17.00 UUR
ZON- EN FEESTDAGEN
VAN 12.00 - 16.00 UUR

BETALINGEN
- POSTGIRO 3.119.716
- JAARLIJKE BIJDRAGE MINIMAAL € 13,50
- JEUGDLEDEN € 7,00

KRINGNIEUWS IS HET ZES MAAL
PER JAAR VERSCHIJNEND
TIJDSCHRIFT VAN DE KRING
"VRIENDEN VAN 'S-HERTOGENBOSCH".

REDACTIE:
THEO VAN HERWIJNEN, JAN KORSTEN,
FRANS VAN SUNDERT, MARJAN VONK,
NIK DE VRIES EN GERDIE DE ZEEUW-
NIEUWENHUIS (VOORZITTER).

REDACTIE-ADRES:
SECRETARIAAT KRINGNIEUWS
POSTBUS 1162
5200 BE 'S-HERTOGENBOSCH
E-MAIL:
redactie@kringvriendenvanshertogenbosch.nl

VORMGEVING:
EGBERT VAN DEN BERG EN
JACK VAN ELTEN

DRUK:
DE REGENBOOG B.V. 'S-HERTOGENBOSCH
OPLAGE 2200 STUKS

NIETS UIT DEZE UITGAVE MAG
WORDEN OVERGENOMEN ZONDER
SCHRIFTELIJKE TOESTEMMING
VAN DE REDACTIE.